

ГРАМАТЫЧНАЯ VS ЗМЯСТОЎНАЯ СКЛАДНАСЦЬ ТАПАЗНАКА І ТАПАЊІМНАЙ СІСТЭМЫ

В статье рассматриваются возможности функционального подхода к грамматике топонима. Кратко описывается предыдущая (формальная) традиция изучения имен: через связь с историей (XIX в.), описание внутреннего строения (XX в.), восприятие пространства этносом (с конца XX в.). В противовес этим подходам автор обращается к денотативным свойствам онима – его единичности, (не)стабильности существования, степени значимости как ориентира – и типам *отношений* между категориями объекта и признака в имени. Вторичность имен в плане выражения отграничивается от их вторичности в плане содержания, которая проявляется в потенциальной возможности использовать схемы деятельности для будущей номинации.

У традыцыйнай тапаніміцы паняцце сувязі кампанентаў імені ўзнікае ў адносінах да аднаго са структурных тыпаў – састаўных тапонімаў. Яны складаюцца не менш чым з двух слоў, паміж якімі адзначаецца пэўны від сувязі (дапасаванне, кіраванне, прымыканне). Аднаслоўныя адзінкі размяркоўваюцца па тыпах простых і складаных у залежнасці ад характару словаўтваральных фармантаў. Гэтага дастаткова для ўнутранага апісання сістэмы, але не для яе тлумачэння.

Выход за рамкі мовы мае на мэце ўлік знешніх сувязей імёнаў. Такі выход ажыццяўляўся на першым этапе развіцця анамастыкі праз зварот да тапонімаў розных груп і сем'яў моў, носьбіты якіх пражывалі на даследуемай тэрыторыі (гісторыя мовы). Ён дазволіў правесці моўную атрыбуцыю матэрыялу, пацвердзіць ці абвергнуць гістарычныя гіпотэзы (беларускія імёны аналізавалі А. Г. Кіркоў, А. А. Качубінскі, І. Я. Спрогіс, П. Л. Маштакоў, Ю. Ю. Трусман, А. Л. Пагодзін, І. П. Філевіч, Я. Ф. Карскі, У. М. Тапароў, А. М. Трубачоў і інш.). Пасля перыяду структуралізму (1960–2000) з яго цікавасцю галоўным чынам да лексіка-семантычнага і структурна-граматычнага аспектаў тапонімаў (В. П. Лемцюгова, Г. М. Мезенка, І. Л. Капылоў і інш.) лінгвісты звярнуліся да асаблівасцей культуры і ўспрымання прасторы этнасам. Гэтыя пытанні распрацаваны менш глыбока. Працы ў гэтым рэчышчы інспіраваны ідэямі Уральскай школы анамастыкі (на беларускім матэрыяле адлюстраваны ў працах Т. М. Аліферчык, Т. Ю. Васільевай, Л. В. Леванцэвіч і інш.). Інтэрпрэтацыі выходзяць далёка за межы тапазнака – у вобласць прадстаўленняў намінацый аб прасторы, распаляжэння аб'ектаў у ёй і вызначэння месца чалавека сярод аб'ектаў прасторы. Аб'екты і чалавек пры падобным падыходзе застаюцца на роўных, і гэта, на нашу думку, пакідае яго толькі назіральнікам за з'явамі свету. Адаючы належнае шматбаковасці этналінгвістычнай версіі, варта ўзгадаць, што суб'ект здольны быць дзеячам. Дзеянні па ўладкаванні ўласных імёнаў аб'ектаў натуральна прыводзяць да адбору інфармацыі аб аб'екце, не даюць яе цалкам: «квант інфармацыі, змешчаны ў свядомасці, становячыся прадметам паведамлення, падлягае моўнай катэгарызацыі» [1, с. 26].

Мэта нашага даследавання – не выходзячы за межы тапанімнага знака, паказаць яго змястоўную складнасць, якую чалавек несвядома кадзіруе ва ўласных назвах аб'ектаў мясцовасці і прыводзіць да такой формы, якая ў найбольшай ступені адпавядае яго адносінам да розных аб'ектаў свету.

Мы прапануем змясціць імя ў прадметна-камунікатыўны кантэкст, суаднесці імёны з функцыяй тапонімаў і яе разнавіднасцямі, а таксама з асаблівасцямі іх дэнататаў (адзінкавасць, ступень іх вядомасці для людзей). Гэты крок дазваляе адзначыць дзеянні суб'екта намінацыі па стварэнні ўзаемазвязаных і ўзаемаабумоўленых абагульненых схем вопыту, да якіх ён рэгулярна звяртаецца падчас намінацыі адзінкавых аб'ектаў, а таксама вызначыць паслядоўнасць гэтых дзеянняў. Прыкладамі выступаюць тапонімы Беларусі і ЗША.

Супастаўляльнае даследаванне імёнаў беларускай мовы і амерыканскага варыянту англійскай мовы цікавае з некалькіх бакоў. Па-першае, англійская мова больш аналітычная ў параўнанні з беларускай, і шматлікія найменні аб'ектаў, якія ў сінтэтычных славянскіх мовах прадстаўлены аднаслоўнымі афіксальнымі адзінкамі з неадназначнай рэферэнцыяй, у больш аналітычнай англійскай могуць захаваць паўнаwartны асновы і фарманты ў выглядзе спалучэння слоў. Па-другое, важная перавага даследавання беларускіх найменняў на фоне амерыканскіх складаецца ў адносна нядаўнім стварэнні ўсёй сістэмы водных назваў ЗША і, галоўнае, у тым, што гэты працэс ажыццяўляўся практычна адначасова ва ўсіх падсістэмах, а не паступова на працягу стагоддзяў. Дадзены факт дае падставы паглядзець на ўсе тапонімы не з пазіцыі карыснасці аб'ектаў у старажытнасці (як гэта часта робіцца ў славянскай тапаніміі), а толькі як на роўныя – з пункту гледжання магчымасці надзялення іменем – аб'екты.

Перш чым пераходзіць да абгрунтавання змястоўнай складнасці тапонімаў з пазіцыі намінатара-дзеяча, узгадаем, як разглядаюцца іх змястоўнасць і граматычная складнасць у традыцыйных даследаваннях.

Зместавы аналіз геаграфічных імёнаў да гэтай пары праводзіцца тапанімістамі, якія называюць яго анамасіялагічным падыходам. Звычайна ён падаецца як выяўленне семантыкі зыходных апелятываў, што сталі матывавальнай асновай тапонімаў. Напрыклад, прыметай, якая матывуе імя беларус. возера *Падкова*, з'яўляецца форма вадаёма, а амер. *Ashes Lake* матывавана шматлікімі ясенямі, якія растуць уздоўж аб'екта.

Семантыка тапаніміі, такім чынам, прыраўноўваецца да семантыкі тапаасноў, супадае з ёй, а адзінкавыя прыметы-матыватары аказваюцца, бадай, адзіным відам зместавай інфармацыі, якая фіксуецца ў імені. Пры гэтым у оніме застаецца адлюстраванай толькі адна, то бок выпадковая, рыса з патэнцыйнага мноства асаблівасцей аб'екта.

Роля, якую адыгрываюць у такім даследаванні фарманты, – фармальна-граматычная: яны пераводзяць матывавальныя апелятыў ва ўласнае імя з улікам граматычнага ладу мовы. Вынікам таго, што прымета для тапоніма

функцыянальна больш важная, становіцца ўніфікацыя зместу фармантаў. Так, суфіксальны фармант *-ка* фіксуецца ў назвах азёр, балот, лясоў, населеных пунктаў і г.д.: бел. возера *Глыбачка*, балота *Палонка*, бярэзнік *Бырэзынка*, вёска *Ражоўка* і г.д. Тым не менш гэта не азначае, што пры даследаванні семантыкі імені трэба разглядаць тапааснову адасоблена ад тапафарманта.

Граматычная складнасць тапоніма пры традыцыйным структурным аналізе вызначаецца тыпамі сувязі слоў у межах словазлучэнняў і характарам словаўтваральных фармантаў аднаслоўных тапонімаў.

У большасці неаднаслоўных імёнаў у беларускай мове адзначаецца да васьмі структурных тыпаў: атрыбутыўны (рака *Заходняя Бярэзіна*, возера *Ямнае*, балота *Клініцкае*), намінатыўны (рака *канал Забава*, возера *Заліў Старык*, балота *Мох Вярховіна*) і нумератыўны (рака *Бобрык 1-ы*, возера *Паскрынне 1-е*, балота *Чамярыца-1*), двайны (рака *Усвіж-Бук*, балота *Белае-Пагарэлец*), змешаны (балота *Іна-Вішанскае*), генітыўны (балота *Скачальскага возера масіў*), тып злучальных спалучэнняў (балота *Возера і Чэрніна*), прыназоўнікавы (балота *За агародам*). Пры гэтым у спалучэннях у адпаведнасці з ладам мовы адзначаюцца такія віды падпарадкавальнай сувязі, як дапасаванне і кіраванне, і больш тыповыя для мікратапаніміі злучальныя тыпы. Амерыканскія імёны вельмі абмежаваны асаблівасцямі мовы. Яны прадстаўлены двума тыпамі – атрыбутыўным (*Arnold Creek*) і атрыбутыўна-прыназоўнікавым (*Marshes of Glynn*) – і адным відам сувязі (прымыканне).

Акрамя таго што гэтыя тыпы класіфікуюць матэрыял у адпаведнасці з унутрылінгвістычнымі паказчыкамі, але не тлумачаць, як працуе сістэма імёнаў, яны тычацца толькі састаўных адзінак, пакідаючы простыя імёны ў межах словаўтварэння. Аб змястоўных сувязях у межах як простых, так і састаўных імёнаў гаворка не ідзе.

Сэнс цэласнай намінатыўнай адзінкі, якой з’яўляюцца не толькі апелятыў, але таксама онім, не зводзіцца да простага сумы зыходных слоў ці марфем, але ўключае ў сябе і паняцце *адносін*. На важнасць уліку апошняга спасылася Ч. С. Пірс: «Існуе пункт гледжання, паводле якога ўвесь універсум феноменаў складаецца выключна з успрынятых якасцей. <Гэта значыць, што> мы ідзем за кожнай часткай цэлага, як яна з’яўляецца ў сабе, у сваёй такавасці, абдзяліўшы ўвагай тое, што звязвае часткі адну з адной» [2, с. 23]. Выкарыстанне паняцця *адносіны* пры разглядзе складовых частак імені ўласнага аб’ядноўвае катэгорыі *прыметы* і *аб’екта* ў адзіны функцыянальны комплекс. Па словах Б. М. Велічкоўскага, «з такіх адносін двух паняццяў узнікае новае паняцце (новы вобраз). Аперцэптыўныя адносіны, якія абапіраюцца на вопыт, які ўжо назапашаны, нязводныя да асацыятыўных, выпадковых сувязей. Напрамак руху ў гэтых структурных утварэннях задаецца інтарэсамі суб’екта, а не механічнымі асацыяцыямі» [3, с. 44]. Часткі комплексу могуць знаходзіцца паміж сабой у розных адносінах, колькасць якіх павінна адпавядаць колькасці магчымых спосабаў прадстаўлення катэгорыі адзінкавага ў тапаніміі. Паслядоўнасць сувязі частак спазнанага вопыту таксама мае сваю логіку. Яе вельмі выразна

адлюстроўвае рытарычнае пытанне Л. С. Выгоцкага: «Калі я запамінаю што-небудзь, усталёўваю новы маўленчы рэфлекс, хіба абьяжава, што я буду ў гэты час думаць, – проста буду сам сабе паўтараць зададзенае слова ці буду ўсталёўваць лагічную сувязь паміж гэтым словам і іншым?» [4, с. 92]. Суаднясенне гэтых спосабаў прадстаўлення адзінкавага з лінгвістычнымі характарыстыкамі канкрэтных відаў аб'ектаў узбройвае даследчыкаў інструментам для вызначэння ступені значнасці аб'ектаў для чалавека, а таксама дазваляе ўбачыць механізм назапашвання і захавання ў імёнах катэгарызаванага вопыту ўзаемадзеяння чалавека з аб'ектамі свету.

Прапанова аб размежаванні фармальных элементаў і функцыянальных адзінак дзейнасці была ўпершыню ўнесена Л. С. Выгоцкім. З яго пункту гледжання, з прычыны прымянення аналізу па элементах «атрымліваюцца прадукты, чужародныя ў адносінах да аналізаванага цэлага, – элементы, якія не ўтрымліваюць у сабе асаблівасцей, характэрных цэламу як такому, і валодаюць шэрагам новых уласцівасцей, якіх гэта цэлае ніколі не магло выявіць» [5, с. 8]. У той жа час спосаб аналізу, які бярэ за аснову цэласныя адзінкі камунікацыі і шукае натуральныя тлумачэнні іх формы, спрыяе не толькі захаванню ўсіх асноўных уласцівасцей цэлага, але таксама і раскрыццю характарыстyk дзейнасць адносін [6, с. 17]. Аўтар дадзенага артыкула дастасаваў тэорыю да тапаніміі: спосаб пераўтварэння звыкллага для лінгвіста спосаба аналітычнага раздзялення знака на элементы замяняецца яго паслядоўным ускладненнем у маўленчай дзейнасці новымі сэнсамі, кожны з якіх дае цэласныя адзінкі.

Гэтыя адзінкі можна заўважыць, калі суаднесці форму імёнаў з іх функцыянальным прызначэннем (арыентацыйная функцыя тапоніма). Прычым асаблівасці фармальнага боку онімаў, відаць па ўсім, абумоўлены зменамі, якія адбываюцца ў свядомасці чалавека пры яго знаёмстве з рэаліямі свету, бо «розныя значэнні абазначаюцца адной формай не выпадкова, а дзякуючы інтуітыўна відавочным семантычным адносінам» [7, с. 170]:

1. Адзінкі кшталту назваў балот: амер. *Flynns Lake* 'возера Флінса', беларус. *Белы Брод* могуць быць узорамі для намінацыі уласным іменем адпаведна возера і броду: словы англ. *lake*, беларус. *брод* не маюць «балотнай семантыкі». Пры выкарыстанні гэтых імёнаў сярод уласных назваў балот семантыка геаграфічнага тэрміна не суадносіцца з характарам аб'екта, і онім становіцца тапанімным «фразеалагізмам» [8, с. 93]. Відавочна, што забалочаны аб'ект не ўспрымаецца ў поўнай меры ў якасці своеасаблівага арыенціру: ён толькі дубліруе ў тапоніме назву іншага аб'екта. Імя, такім чынам, арыентуе праз спасылку на іншы аб'ект, г.зн. не здольна зрабіць гэтага самастойна. Падкрэслім, што ў групу могуць трапіць адзінкі астатніх трох груп пасля страты суаднесенасці геаграфічнага апелятыва з рэальным статусам аб'екта: балоты беларус. *Гай, Грамучы Ручай, Тоўнінскі Луг 1*; амер. *the Heath* 'пустка, парослая версам', *Allen Bay* 'заліў Алена', *Big Duck Roost* 'вялікія качыныя курасадні'. Як відаць з прыкладаў, «жывых» адносін паміж словамі беларус. *гай, ручай, луг*, амер. *heath, bay, roost* і аб'ектам (балота) не захавалася.

2. Адзінкі, у якіх індывідуальнасць аб'ектаў ніяк не адлюстравана моўнымі сродкамі, хаця аднесенасць да адпаведнага віду аб'ектаў прысутнічае: амер. *the Bog* 'балота', *the Marsh* 'балота', беларус. *Балота*, *Мох* і падобныя да іх назвы. Зыходзячы з традыцыйнага разумення намінацыі адзінкавых аб'ектаў, тапонім павінен іх індывідуалізаваць, але гэтага не адбываецца. У прыкладах адзінкі падсістэмы ўласных назваў балот структурна роўныя апеллятывам са значэннем 'балота' англ. *a marsh, a bog* беларус. *балота*, *мох*. Азначальны артыкль сведчыць пра знаёмства суб'екта з аб'ектам, але ён здольны з'яўляцца ў прэпазіцыі да назоўніка не толькі ў межах патрэбнай падсістэмы, але таксама ў кантэксце выказвання. Г. зн. дэтэрмінатыў не з'яўляецца сродкам пераўтварэння апеллятыва ў онім. Адзінкі першых дзвюх груп часцей за ўсё сустракаюцца ў мікратапонімах, якія ўжываюцца ў вузкім кантэксце і вядомыя мясцоваму насельніцтву.

3. Адзінкі, у якіх сустракаецца непасрэднае (англійская мова) або апасродкаванае (славянскія мовы) указанне на характар аб'екта моўнай намінацыі. У гэтай групе імёнаў прыналежнасць да пэўнай падсістэмы тапонімаў абазначана аналітычнымі сродкамі, за кошт слоў: амер. *Big Lagoon Marsh* 'балота Вялікай Лагуны', *Fox Marsh* 'лісінае балота', беларус. *Вімгенітэйнаўскае балота* і інш. – ці пры дапамозе неадназначных славянскіх фармантаў: беларус. *Беліца*, *Бярозавік* і інш. Факт з'яўлення новай марфемы ці слова (ва ўсіх выпадках – субстантыва) пры стварэнні тапоніма сведчыць аб увазе суб'екта да аб'екта як часткі рэальнасці і арыенціра. Такія тапонімы складаюць большасць, з'яўляюцца найбольш тыповымі, бо паказваюць як на аб'ект, так і на яго прымету. Гэта самая прадуктыўная група ўласных імёнаў, яе «сярэдні клас». Дадзеная група, дарэчы, вызначае дамінуючы погляд на онімы як адзінкі, сутнасць якіх вызначаецца праз матывававальную аснову, спасылку на ўласцівасць ці з'явы, якія характарызуюць аб'ект.

4. Адзінкі, у якіх назвы двух і больш прылеглых адзін да аднаго аб'ектаў маюць агульную частку, роўную адзінкам двух вышэйапісаных груп (2 і 3), і адрозніваюцца толькі словам-дыферэнцыятарам. Удакладненне інфармацыі здольна адбывацца выключна ў межах адной падсістэмы ў выпадках, калі структура назваў аб'ектаў супадае: амер. *Salt Marsh* 'салёнае балота' > *Big Salt Marsh* 'вялікае салёнае балота', *Spruce Bog* 'яловае балота' > *Black Spruce Bog* 'вялікае яловае балота' і інш., беларус. *Кун'е* > *Вялікае Кун'е*, *Інуць* > *Чырвон Інуць* і інш. Часцей за ўсё такія адзінкі намініруюць аб'екты, якія падзяліліся на два (напрыклад, балоты), з'яўляюцца часткамі аднаго аб'екта (рэкі і іх прытокі).

Кожная з апісаных груп – своеасаблівая зафіксаваная мовай схема чалавечага ўспрымання адзіночнага аб'екта. Акрамя таго, адзначаецца апора кожнага наступнага этапу індывідуалізацыі на вынік, атрыманы на этапе папярэднім, што ўзгадняецца з вопытам псіхалагаў: «Усведамленне сваіх перажыванняў і азначае не што іншае, як наяўнасць іх у якасці аб'екта (раздражняльніка) для іншых перажыванняў» [4, с. 88–89].

Калі зараз рэфлексіўна азірнуцца на знойдзеныя этапы (схемы) ўспрымання адзінкавых аб'ектаў, можна выявіць, што ступень праяўлення іх

«індывідуальнасці» павялічваецца паслядоўна, заўважаецца: а) іншы аб'ект; б) аб'ект у сукупнасці нераззеленых і не выяўленых у знаку асобных прымет; в) праяўленне індывідуальных прымет; г) удакладненне прыметы. Гэта, увогуле, адпавядае мэце суб'екта – вылучэнню аб'екта сярод шэрагу падобных сабе. У аснове такога прынцыпу працы з імёнамі – «процінастаўленне асэнсаванага, замкнёнага, мэтанакіраванага працэсу выпадковай камбінацыі асобных элементаў-рэакцый» [9, с. 246].

Натуральна, толькі малая колькасць звестак пра аб'ект змяшчаецца ў самім тапаніма, але яе аказваецца дастаткова для зносін суб'ектаў камунікацыі: «... унутраная форма <зафіксаваная марфемнай структурай> шмат у чым арганізуе семантыку імені, у прыватнасці дазваляе носьбіту мовы інтуітыўна адчуваць граматычную катэгорыю прапрыяльнасці» [10, с. 186].

У сваёй абсалютнай большасці тэорыі намінацыі адзінкавых геаграфічных аб'ектаў прадстаўляюць аналіз імёнаў па элементах, якія адлюстраваны ў слове і з'яўляюцца вынікам дзеянняў розных аналізатараў чалавека. Як вынік – падрабязны аналіз структуры оніма і семантыкі яго асновы, але адсутнасць указанняў на тое, якім чынам успрымаецца і перадаецца неабходны мінімум інфармацыі аб аб'екце паміж людзьмі.

Пытанне пра сувязь адзінкавых імёнаў геаграфічных аб'ектаў у межах адзінай сістэмы таксама застаецца нявырашаным пры традыцыйным аналізе элементаў тапоніма. Па словах Л. М. Дзмітрыевай, «пачаткам, які аб'ядноўвае, ... з'яўляецца ментальны кампанент» [11, с. 15], аднак, як сведчаць псіхалінгвісты, «... пры апісанні з пазіцыі назіральніка-даследчыка апошні пазбаўлены магчымасці ўводзіць ідэальныя ўтварэнні ў схему аналізу... Любая спроба прыпісаць моўным знакам канкрэтныя сэнсы – гэта пераход на пазіцыі суб'екта маўленчага ўздзеяння» [12, с. 152–153], г.зн. не назіральніка, а дзеяча.

Пры ўсёй спрэчнасці трактоўкі аспектаў суб'ектава-аб'ектных адносін у тапаніміі нельга не пагадзіцца з меркаваннем К. Бюлера пра тое, што «вырашальныя апошнія канстанты ў мысленні – гэта зусім не пачуццёвыя прадстаўленні, якія адно за адным разгортваюцца ў нас, а разумовыя аперацыі над матэрыялам вобразаў прадстаўленняў, які змяняецца» [3, с. 49]. Відавочна таксама і тое, што выпрацоўка схем успрымання – гэта не хуткае аднамомантавае знаходжанне структур вопыту (У. Найсэр, Ж. Піяжэ, А. Р. Лурья і інш.). Яна, «у адпаведнасці з дадзенымі псіхагенэза, ... можа толькі грунтавацца на «канструктывізме» г.зн. на працяглай выпрацоўцы новых аперацый і структур» [13, с. 90], змешчаных у розны кантэкст.

Традыцыйна онімы лічацца другаснымі лексічнымі адзінкамі, хоць у шэрагу работ гаварылася пра тое, што лагічнай было б разглядаць іх як першасныя з прычыны таго, што для імёнаў абагульненне недаступна, а значыць, гэта адзінкі першага, дапаняцыйнага пласта [14, с. 18]. На нашу думку, другаснасць імёнаў у плане выражэння, якая з самага нараджэння анамастыкі адзначаецца навукоўцамі ў сувязі з апорай пры іх стварэнні на апелятывы, у значнай меры адрозніваецца ад іх другаснасці ў плане зместу. Шлях ад канкрэтнага да абстрактнага пры стварэнні слоў, вядома, ніхто не

адмяняе. Аднак мы не можам казаць аб тым, што кожнае новае слова (у т.л. тапонім) нараджаецца ў той жа працяглай дзейнасці, што шмат гадоў таму назад. Пры наяўнасці ў арсенале чалавека вопыту многіх пакаленняў намінатараў было б вельмі непрадуктыўна кожны раз нанова шукаць структуру для новага вопыту, таму што, як адзначае Ж. Піяжэ, «веданне – гэта не вынік чыстага ўспрымання, бо ўспрыманне заўсёды накіроўваецца і абмяжоўваецца схемамі дзеяння. Пазнанне пачынаецца з дзеяння, а ўсякае дзеянне паўтараецца або абагульняецца (генералізуецца) праз прымяненне да новых аб’ектаў, спараджаючы тым самым некаторую “схему”, г.зн. свайго роду праксічны канцэпт» [13, с. 91].

Блізкую пазіцыю па гэтаму пытанню займае Л. С. Выгоцкі, заўважаючы, што чалавек працуе па схеме «неўсвядомленае дзеянне – усведамленне – усвядомленае дзеянне»: «Усякі рух першы раз павінны ажыццявіцца несвядома. Затым яго кінэстэзія (г.зн. другасная рэакцыя) робіцца асновай яго свядомасці» [4, с. 95]. З гэтай цытаты можна зрабіць яшчэ адну выснову: толькі першы намінацыйны акт з’яўляецца «выпадковай» асацыяцыяй. Далей ён становіцца залежным не толькі ад навакольных умоў, але таксама ад прынятага напрамку дзейнасці і – галоўнае – ад схем (аспектаў) дзеянняў, прадстаўленых у свядомасці.

Узоры ўспрымання, якія захоўваюцца ў памяці, выкарыстоўваюцца ў далейшых актах пазнання рэчаіснасці як для параўнання пэўнага аб’екта з адпаведнасцю адной са схем, так і для стварэння ў адпаведнасці з гатовым узорам новых формаў імёнаў: «Для інтэлектуальнай рэакцыі характэрна менавіта тое, што яна ўзнікае не з асобных частак суматыўным шляхам, а адразу як цэлае, якое вызначае ўласцівасці і функцыянальнае значэнне сваіх асобных частак» [15, с. 224].

Прызнаючы прадметны характар уласных імёнаў, Ю. М. Лотман, тым не менш, адзначаў разрозненасць іх рэфэрэнтаў, бессістэмную раскіданасць прымет па тэрыторыі і па гэтай прычыне адмаўляў ім у семіятычнасці: прастора онімаў уяўлялася яму «не ў выглядзе кантынууму прымет, а як сукупнасць асобных аб’ектаў, якія носяць уласныя імёны. У прамежках паміж імі прастора як бы перарываецца, не маючы ... такой, з нашага пункту гледжання, асноватворнай прыметы, як бесперапыннасць» [16, с. 63].

Аднак, як відаць са сказанага ў артыкуле, бесперапыннасць у адносінах да геаграфічных аб’ектаў існуе ў свядомасці суб’екта, які валодае патэнцыйна чатырма рознымі спосабамі рэалізацыі ідэі прапрыяльнасці. Прычым суб’ектыўнасць чалавечых уяўленняў аб аб’екце, які змястоўна багатая, але разглядаюцца навукоўцамі, як правіла, праз пакампанентны аналіз знакаў, замяняецца суб’ектава-аб’ектнай узаемазалежнасцю двух значных частак оніма, якія маюць выразныя фармальна-зместавыя адпаведнасці.

Такім чынам, змястоўная складнасць тапазнака і тапанімнай сістэмы не супадае з граматычнай структурай. Апошняя абумоўлена асаблівасцямі моўнай сістэмы (сінтэтычная / аналітычная мова), першая залежыць ад тапанімнага кантэксту, суаднесенасці імені з функцыяй, якую яно выконвае на мясцовасці, а таксама з асаблівасцямі дэнататаў. Паступовае пашырэнне

ідзі аб аб'екце ў тапоніме за кошт унясення значных адзінак сэнсу ў межы знака вядзе да выяўлення новых разуменняў аб'екта, захоўваючы пры гэтым усе старыя «напрацоўкі». Інварыянтныя схемы гэтай узаемазалежнасці напаяняюцца жывым матэрыялам «на месцы», ва ўмовах канкрэтнай тапасістэмы, этнічнай і моўнай гісторыі, канкрэтных моў соцыума.

КРЫНІЦЫ

Торфяной фонд Белорусской ССР : кадастровый справочник : по состоянию разведанности на 1 января 1978 г. / Управление государственного торфяного фонда «Госторффонд» при Госплане БССР. – Минск, 1979 (по каждой из областей).

Энцыклапедыя прыроды Беларусі : у 5 т. / рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1983.

USGS GNIS [Electronic resource] : Geographic National Information System. – Mode of access: <http://geonames.usgs.gov/pls/gnis>. – Date of access: 24.05.2018.

ЛІТАРАТУРА

1. *Кривченко, Е. Л.* Очерки по ономазиологии / Е. Л. Кривченко. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1989. – 132 с.
2. *Пирс, Ч. С.* Логические основания теории знаков / Ч. С. Пирс. – СПб. : Лаб. метафиз. исслед. философ. ф-та СПбГУ ; Алетейя, 2000. – 352 с.
3. *Величковский, Б. М.* Когнитивная наука: Основы психологии познания: в 2 т. Т. 1 / Б. М. Величковский. – М. : Академия, 2006. – 448 с.
4. *Выготский, Л. С.* Сознание как проблема психологии поведения / Л. С. Выготский // Собр. соч. : в 6 т. – М. : Педагогика, 1982–1984. – Т.1. – 1982. – С. 78–98.
5. *Выготский, Л. С.* Мышление и речь / Л. С. Выготский. – М. : Директ-Медиа, 2014. – 570 с.
6. *Леонтьев, А. Н.* Общее понятие о деятельности / А. Н. Леонтьев // Основы теории речевой деятельности. – М. : Наука, 1974. – С. 5–21.
7. *Лангаккер, Р. У.* Модель, основанная на языковом употреблении / Р. У. Лангаккер // Вестн. МГУ. – 1997. – № 4. – С. 160–174.
8. *Голев, Н. Д.* Естественная номинация объектов природы собственными и нарицательными именами / Н. Д. Голев // Вопросы ономастики. – 1974. – № 8–9. – С. 88–97.
9. *Выготский, Л. С.* Проблема развития в структурной психологии / Л. С. Выготский // Собр. соч. : в 6 т. – М. : Педагогика, 1982–1984. – Т.1. – 1982. – С. 238–290.
10. *Горяев, С. О.* Ономазиологическая мотивированность и значение имени собственного / С. О. Горяев // Ономастика в кругу гуманитарных наук : материалы междунар. науч. конф., Екатеринбург, 20–23 сент. 2005 г. / Урал. гос. ун-т им. А. М. Горького; редкол. : М. Э. Рут, Л. А. Феоктистова. – Екатеринбург, 2005. – С. 287–288.

11. *Дмитриева, Л. М.* Русская топонимическая система: онтологическое и ментальное бытие / Л. М. Дмитриева // Извест. Уральского гос. ун-та. – 2001. – № 20. – С. 13–18.
12. *Тарасов, Е. Ф.* Тенденции развития психолингвистики / Е. Ф. Тарасов. – М. : Наука, 1987. – 168 с.
13. *Пиаже, Ж.* Психогенез знаний и его эпистемологическое значение / Ж. Пиаже // Семиотика [сб. ст., пер.] / сост., вступ. ст. и общ. ред. Ю. С. Степанова. – М. : Радуга, 1983. – С. 90–101.
14. *Лыков, А. Г.* Русское личное имя собственное / А. Г. Лыков, Т. А. Чабанец // Филологические науки. – 1999. – № 1. – С. 13–21.
15. *Выготский, Л. С.* Предисловие к русскому изданию книги В. Келера «Исследование интеллекта человекоподобных обезьян» / Л. С. Выготский // Собр. соч. : в 6 т. – М. : Педагогика, 1982–1984. – Т. 1. – 1982. – С. 210–237.
16. *Лотман, Ю. М.* Мир – имя – культура / Ю. М. Лотман // Избр. ст. : в 3 т. – Таллинн : Александра, 1992–1993. – Т. 1. – 1992. – С. 58–75.

The article singles out the differences of formal and functional approaches to the grammar of geographic names. In contrast to historic, structural, ethnic approaches, the author refers to denotative properties of place names and *relations* which unite categories 'object' and 'attribute' within it. Secondariness of the signified side of names lies in its potential usability as an assessment scheme for future naming.

Поступила в редакцию 27.07.18

Л. У. Кулік

РЭПРЭЗЕНТАЦЫЯ КАНЦЭПТУ «СТРАХ, СПАЛОХ» У БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ САМАТЫЧНАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ

В статье проводится сопоставительное исследование фразеологической репрезентации носителями белорусского и английского языков концепту «страх, испуг» – одного из базовых понятий, проявляющихся у представителей самых разных культур. Устанавливается, что во фразеологических единицах двух языков репрезентируется физиологическое проявление страха, которое широко описано в специальной литературе и подтверждается сущностью понятия «страх» как термина психиатрии. Делается вывод, что соматическая реакция организма на страх является универсальной для представителей двух лингвокультур, а репрезентация нахождения личности в состоянии страха иллюстрирует различные и даже контрастные проявления эмоций.

У лінгвістычных працах апошніх гадоў цэнтрам увагі даследчыкаў з'яўляецца моўная карціна свету, пад якой разумеецца закладзіванае ў адзінках мовы і характэрнае пэўнаму этнасу як яе носьбіту ўнікальнае ўспрыманне рэальнасці і сімвалічнага сусвету. Менавіта нацыянальна-культурная карціна свету ўвасабляе «кагнітыўна-псіхалагічную рэальнасць, якая выяўляецца ў разумовай, пазнавальнай дзейнасці народа, у яго паводзінах – фізічных і вербальных» [1, с. 5].